

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Центральноукраїнський інститут

(назва навчального підрозділу)

Кафедра правознавства

(повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Фінансове право»

на тему: «Загальна характеристика Державного бюджету України»

Студента(ки): Яскіної А.В.

(прізвище та ініціали)

курсу: 3

групи: ІН 16-9-23 Б1П (4.0д)

напряму підготовки (спеціальності) __Право__

Керівник к.ю.н., доцент кафедри Демешко Ю.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ	5
1.1.Поняття, економічна сутність та функції Державного бюджету.....	5
1.2.Правова природа та принципи побудови Державного бюджету України.....	7
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ.....	10
2.1. Доходи Державного бюджету: склад та класифікація.....	10
2.2. Видатки Державного бюджету: склад, класифікація та напрями використання.....	13
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ПОРУШЕННЯ.....	18
3.1. Стадії бюджетного процесу в Україні та їх правове забезпечення.....	18
3.2.Правові форми контролю за виконанням.....	21
ВИСНОВКИ.....	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	27

ВСТУП

Актуальність теми. Державний бюджет є ключовим фінансовим планом країни, що відіграє значну роль у забезпеченні економічного розвитку, соціального захисту населення та фінансової стійкості в умовах сучасних викликів, таких як військовий стан чи процеси економічних реформ. Його значущість зумовлена необхідністю ефективного планування та управління ресурсами для підтримки стабільності й розвитку держави.

Стан досліджуваної проблеми. Наукова література містить ґрунтовні дослідження, присвячені різним аспектам функціонування Державного бюджету. Класичні теорії детально розкривають його економічну сутність та правову природу, однак окремі аспекти залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, сучасні зміни в бюджетному законодавстві України та їхній вплив на механізми виконання бюджету вимагають додаткового аналізу й актуалізації.

Мета курсової роботи провести всебічне дослідження основних характеристик, структури та правових аспектів регулювання Державного бюджету України.

У процесі реалізації мети передбачається виконати такі завдання:

1. Виявити економічну сутність і правову природу Державного бюджету.
2. Дослідити принципи побудови та функціональні особливості бюджету України.
3. Детально розглянути дохідну та витратну частини бюджету, а також їхню класифікацію.
4. Проаналізувати основні етапи бюджетного процесу та засоби їхнього правового забезпечення.
5. Вивчити механізми контролю за виконанням бюджету та визначення видів фінансової відповідальності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування, обговорення, затвердження, виконання та моніторингу Державного бюджету України.

Предметом дослідження є норми фінансового права, які регулюють бюджетну сферу, а також практика їх впровадження в сучасних умовах.

Структура курсової роботи: зміст, вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

1.1. Поняття, економічна сутність та функції Державного бюджету

Державний бюджет виступає фундаментом фінансової системи будь-якої країни, слугуючи водночас головним планом розподілу й використання державних фінансових ресурсів. Його функціонування традиційно розглядається у двох взаємопов'язаних вимірах — правовому (формальному) та економічному (матеріальному). З точки зору права, державний бюджет України є:

- законом. Відповідно до Конституції та Бюджетного кодексу України, державний бюджет ухвалюється у формі закону щороку, отримуючи таким чином найвищу юридичну силу і обов'язковість виконання;
- фінансовим планом. Він відображає плани держави щодо формування й витрачання фінансових ресурсів для реалізації її функцій і завдань протягом бюджетного періоду (згідно зі статтею 2 Бюджетного кодексу України);
- балансом. Це фінансова рівновага між доходами, які надходять, та витратами держави у відповідний період.

Таким чином, державний бюджет України є затвердженим Верховною Радою законом, який визначає річний план формування й розподілу централізованого фонду фінансових ресурсів країни для виконання її функцій та завдань. У своїй основі економічна сутність бюджету розкривається через процес фінансових відносин, що виникають при його формуванні та застосуванні.

Головними характеристиками державного бюджету є:

- централізований фонд грошових коштів. Держава акумулює значну частину валового внутрішнього продукту за допомогою податків і зборів, створюючи централізований фонд фінансових ресурсів;

- інструмент перерозподілу ВВП. Через бюджет здійснюється перерозподіл національного доходу між економічними секторами (наприклад, фінансування оборони, енергетики чи інфраструктури), соціальними групами (через пенсії, субсидії тощо) та регіонами (шляхом міжбюджетних трансфертів для вирівнювання бюджетної спроможності місцевих органів влади);
- виробничі відносини. Бюджет регулює відносини між державою, підприємствами, організаціями й громадянами у процесі вилучення доходів і розподілу видатків;

Основне призначення держбюджету — забезпечення фінансової підтримки для виконання державою її економічних, соціальних та політичних функцій. Його виконання пов'язане із впровадженням низки функцій, серед яких виділяють основні:

Розподільча функція. Її зміст полягає у мобілізації фінансових ресурсів до централізованого фонду та їх використанні для реалізації державних програм. Через податкову систему держава акумулює ресурси, а через видатки перерозподіляє їх на забезпечення оборони, освіти, медицини, соціального захисту тощо[16; с. 495].

Контрольна функція. Ця функція забезпечує моніторинг за формуванням та цільовим використанням бюджетних коштів. Органи державної влади, такі як Рахункова палата або Міністерство фінансів, аналізують ефективність витрат та відповідність бюджету встановленим пріоритетам.

Регулююча функція. Через механізми бюджету держава впливає на макроекономічні процеси, стимулюючи економічне зростання, усуваючи наслідки криз або сприяючи розвитку окремих галузей через дотації чи податкові пільги.

Соціальна функція. Вона гарантує фінансування соціальних потреб суспільства: забезпечення соціальних виплат (зокрема пенсій та допомоги), підтримку освітніх і медичних установ.

1.2.Правова природа та принципи побудови Державного бюджету України

Правова природа Державного бюджету України (ДБУ) визначається його унікальним юридичним статусом у системі фінансового права та державного управління. Закон про ДБУ має особливий статус, оскільки приймається щорічно відповідно до конституційно визначеного порядку. Його підготовка, подання (виключно Кабінетом Міністрів України) та затвердження здійснюються Верховною Радою України, що відрізняє його від інших законів [6; с. 45].

Обов'язковість: закон закріплює обов'язкові правові норми, які регулюють мобілізацію державних доходів і використання фінансових ресурсів протягом бюджетного року. Бюджет забезпечує юридично оформлений план доходів і видатків держави, який є ключовим механізмом для координації фінансової діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Підґрунтя для діяльності: наявність затвердженого бюджету є юридичною підставою для виконання різних фінансових процесів, таких як збір податків, реалізація видатків, надання фінансової допомоги у вигляді дотацій або субвенцій, а також кредитування. Державний бюджет є основним правовим інструментом для реалізації функцій фінансового контролю. Виконання бюджету перевіряється такими органами як Рахункова палата та Державна аудиторська служба, які оцінюють відповідність затвердженим показникам і процедурним вимогам.

ДБУ демонструє суверенне право держави на встановлення обов'язкових податкових платежів та централізований розподіл зібраних

коштів серед суспільних потреб. Правова природа Закону України про Державний бюджет (ДБУ) відрізняється особливими характеристиками, які виділяють цей нормативно-правовий акт серед інших:

Закон щорічної дії. На відміну від кодексів чи постійно діючих законів, Закон про ДБУ ухвалюється на кожен бюджетний рік і має чинність лише протягом одного фінансового періоду (з 1 січня до 31 грудня). Це зумовлює необхідність його періодичного оновлення та адаптації до змін економічної ситуації.

Закон фінансового планування поєднує правові норми із конкретними кількісними показниками, такими як обсяги доходів і видатків, які є обов'язковими до виконання. Унікальність цього акта полягає саме в інтеграції правових норм і цифр. Хоча Бюджетний кодекс України визначає основні процедури, Закон про ДБУ деталізує їх та встановлює конкретні бюджетні призначення (асигнування) основним розпорядникам коштів [11; с. 96].

Додатково Бюджетний кодекс України закріплює у бюджетній системі окремі важливі принципи. Принцип достовірності. Бюджетні показники мають базуватися на реалістичних макроекономічних прогнозах і фінансових нормативах (наприклад, нормативи витрат на одного учня або пацієнта), що запобігає викривленню даних щодо доходів та видатків. Принцип цільового використання. Кожний фінансовий ресурс повинен витрачатися виключно на ціль, визначену бюджетними призначеннями. Виконання цього принципу забезпечується через механізми казначейського контролю.

Реалізація принципів і правової природи ДБУ покладається на певні суб'єкти бюджетного права:

- Верховна Рада України володіє виключним правом затвердження й контролю за виконанням Державного бюджету, що відповідає принципам законності та публічності.

- Кабінет Міністрів України відповідає за формування проекту бюджету та його виконання, забезпечуючи реалізацію принципів збалансованості та достовірності.

- Державна казначейська служба України здійснює касове обслуговування бюджету, контролюючи платежі на предмет їх відповідності бюджетним призначенням, у такий спосіб дотримуючись принципу цільового використання. Рахункова палата України виконує парламентський фінансовий контроль, забезпечуючи перевірку дотримання ефективності та законності.

Таким чином, правова природа ДБУ формує основу для регулювання процесів управління державними фінансовими ресурсами, а закріплені принципи виступають орієнтиром для діяльності всіх суб'єктів бюджетного права у формуванні та виконанні головного фінансового документа країни [11; с. 282].

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

2.1. Доходи Державного бюджету: склад та класифікація

Доходи Державного бюджету України відображають усі обов'язкові, невідшкодовувані та безоплатні надходження до централізованого фонду фінансових ресурсів, що передбачені українським законодавством. Ці кошти спрямовуються на фінансування завдань і виконання функцій органів державної влади [3].

Правова основа регулюється Конституцією України (стаття 95), Бюджетним кодексом України (який визначає класифікацію та порядок зарахування доходів) і Податковим кодексом України (що деталізує податкові надходження).

З економічної точки зору доходи бюджету формуються шляхом перерозподілу частини валового внутрішнього продукту (ВВП), створюючи централізований фонд коштів. Основною фіскальною функцією цих доходів є мобілізація фінансових ресурсів.

Склад доходів Державного бюджету. Доходи Державного бюджету класифікуються за Бюджетним кодексом на кілька груп:

Податкові надходження:

- прямі податки: податок на прибуток підприємств, частина податку на доходи фізичних осіб;
- непрямі податки: податок на додану вартість (ПДВ) на вироблені та імпортовані товари, акцизний податок на підакцизні товари;
- митні платежі: ввізне та вивізне мито.

Неподаткові надходження:

це платежі, які не мають характеру податків:

- доходи, які отримують державні установи: оренда майна, плата за послуги бюджетних установ;
- доходи від власності чи підприємницької діяльності: частина чистого прибутку державних підприємств або товариств, у капіталі яких присутня державна частка;
- адміністративні збори та платежі: державне мито, плата за реєстраційні дії, ліцензії, адміністративні послуги;
- штрафи та інші фінансові санкції.

Доходи від операцій з капіталом:

- прибутки від приватизації державного майна;
- продаж земельних ділянок і нематеріальних активів;
- доходи від конфіскованого майна.

Трансферти:

такі надходження включають кошти від інших органів влади або з міжнародних джерел, як-от гранти, офіційні трансферти чи подарунки від інших держав або міжнародних організацій.

Класифікація доходів:

для прозорості та єдності бюджетної системи застосовується бюджетна класифікація, яка розподіляє доходи за кількома критеріями:

за економічною сутністю:

- поточні доходи: регулярні надходження (податки, штрафи, адміністративні платежі), призначені для фінансування поточних видатків [10; с.384];
- капітальні доходи: нерегулярні надходження (продаж майна, приватизація), що використовуються здебільшого для фінансування капітальних витрат;

за фондами бюджет:

- загальний фонд: кошти для фінансування основних потреб (захист здоров'я, освіта, оборона тощо);

-спеціальний фонд: доходи з цільовим призначенням, які можуть використовуватися виключно за вказівкою закону (наприклад, екологічні збори для природоохоронних заходів).

У сучасному фінансовому праві дедалі більше уваги приділяється дотриманню принципу ефективності (результативності) у регулюванні видатків.

Суть принципу: Головні розпорядники бюджетних коштів зобов'язані досягати максимально можливого результату за визначений обсяг витрат або забезпечувати досягнення визначеної мети з мінімальними витратами.

Оцінка та контроль: Для дотримання принципу ефективності проводиться державний фінансовий аудит ефективності. Цю діяльність здійснюють Державна аудиторська служба та Рахункова палата. Аудит охоплює не лише перевірку законності витрат, а й аналіз їхньої доцільності, а також відповідності отриманих результатів запланованим цілям (наприклад, оцінка соціального чи економічного ефекту від фінансування проєктів).

Резервний фонд Державного бюджету [4].

Одним із ключових елементів видаткової частини бюджету, що забезпечує гнучке управління державними фінансами, є Резервний фонд.

Мета використання: резервний фонд створюється в межах державного бюджету для фінансування непередбачених витрат, які не мають постійного характеру й не могли бути враховані на етапі формування бюджетного проєкту. Нормативна база: використання коштів Резервного фонду регулюється Кабінетом Міністрів України, який приймає рішення про розподіл цих коштів. Обмеження: фінансові ресурси Резервного фонду не можуть використовуватись для покриття регулярних або систематичних потреб, які мали бути включені у відповідні бюджетні програми. Резервний фонд застосовується виключно у форс-мажорних обставинах (стихійні лиха, надзвичайні ситуації, оборонні потреби тощо).

Кредитування з Державного бюджету. Державний бюджет включає не лише прямі витрати, а й механізми кредитування. Суть кредитування: забезпечення коштами на умовах їх обов'язкового повернення, платності та строковості. Це може включати пільгові кредити підприємствам або повернення раніше наданих кредитів іноземним державам [12; с. 344].

Закріплення в законодавстві: у Бюджетному кодексі кредитування чітко відокремлене від видатків як окрема категорія операцій, хоча воно має вплив на загальний баланс бюджету.

Вимоги до обліку: надання кредитів і контроль за їх поверненням ретельно відображаються в спеціальному розділі Закону про державний бюджет. Цей процес підлягає суворому моніторингу, оскільки напряду пов'язаний із державним боргом і гарантіями.

2.2. Видатки Державного бюджету: склад, класифікація та напрями використання

Видатки Державного бюджету (ДБУ) представляють собою систему економічних відносин, що виникають у процесі розподілу та використання централізованого фонду державних коштів для фінансування ключових програм і функцій держави.

Видатки ДБУ — це фінансові ресурси, які використовуються для реалізації заходів і програм, передбачених Законом про Державний бюджет України, за винятком коштів, що спрямовуються на погашення основної суми боргу чи повернення переплачених сум [7; с. 49].

Економічна сутність цих видатків полягає у виконанні їхніх розподільчих і регулюючих функцій. Вони є дієвим інструментом державного впливу як на економічну діяльність (через інвестиції, субсидії), так і на соціальну сферу (через різноманітні соціальні виплати).

Правова база таких витрат чітко визначає, що вони здійснюються лише в межах бюджетних призначень, затверджених державним законодавством, і мають відповідати цільовому призначенню згідно з принципами бюджетного процесу.

Видатки Держбюджету структуровані за економічними ознаками й поділяються на два головних типи залежно від характеру фінансованих потреб:

- поточні видатки — забезпечують функціонування органів влади та установ, покриваючи такі потреби:

- оплата праці та пов'язані з нею нарахування (для держслужбовців, військових, працівників соціальної сфери);
- придбання матеріалів, обладнання, оплату комунальних послуг та оренди;
- обслуговування державного боргу (виплата відсотків за позиками);
- соціальні поточні виплати у формі трансфертів (субсидії, дотації підприємствам, міжбюджетні трансферти тощо).

- капітальні видатки — спрямовані на інвестиційну діяльність, яка забезпечує приріст державного майна:

- інвестиції у будівництво та модернізацію об'єктів, придбання техніки тривалого використання;
- передання коштів у вигляді капітальних трансфертів іншим бюджетам або юридичним особам;
- формування державних запасів і резервів для забезпечення майбутніх потреб.

Відповідно до Бюджетного кодексу України видатки класифікуються за чотирима основними напрямками [2]:

- функціональна класифікація: групує витрати за головними завданнями держави (оборона, громадська безпека, освіта, медицина, соціальний захист тощо), демонструючи соціально-економічну значимість кожного напрямку;

- відомча класифікація: розподіляє кошти між головними розпорядниками — міністерствами, агентствами та іншими державними органами;
- програмна класифікація: структурує витрати за бюджетними програмами з акцентом на досягнення конкретних цілей і ефективність використання ресурсів (наприклад, програма національної безпеки або охорони здоров'я);
- економічна класифікація (КЕКВ): деталізує витрати відповідно до їх економічної сутності (на що саме спрямовані кошти: оплату праці, комунальні послуги або інвестиційні витрати).

Розподіл видатків безпосередньо пов'язаний із функціями держави та визначається пріоритетами, затвердженими у Законі про Державний бюджет України [3]:

- соціально-культурна сфера*: забезпечення фінансування систем освіти, охорони здоров'я, культури, спорту і фізичної культури;
- соціальний захист і забезпечення: покриття витрат на пенсії, підтримку малозабезпечених сімей, субсидії та допомогу з безробіття [1];
- національна безпека та оборона: виділення коштів на потреби Збройних Сил, правоохоронних структур, Національної гвардії та Служби безпеки України;
- обслуговування державного боргу: ключовий аспект, спрямований на збереження довіри кредиторів і стабільність фінансової системи держави;
- економічна діяльність і розвиток: державні інвестиції в інфраструктурні проєкти та підтримка пріоритетних галузей економіки задля забезпечення економічного зростання.

Захищені статті видатків становлять важливий правовий інститут у системі розподілу державних фінансів. Їхня ключова особливість у тому, що такі витрати не можуть бути скорочені навіть за умови секвестру бюджету чи внесення змін протягом року, незалежно від недоотримання запланованих доходів.

Їхнє правове значення полягає у забезпеченні стабільного фінансування найважливіших соціальних зобов'язань держави перед громадянами, а також у підтриманні обороноздатності країни.

До складу захищених видатків, відповідно до Бюджетного кодексу України, включають:

- оплату праці працівників бюджетних установ;
- пенсії, стипендії та інші види соціальних виплат населенню;
- обслуговування державного боргу, зокрема сплату відсотків;
- витрати на оборону та національну безпеку, що можуть отримувати пріоритетне фінансування в умовах воєнного стану;
- забезпечення комунальними послугами й енергоносіями бюджетних установ.

Фінансовий стан Державного бюджету значною мірою визначають баланс між доходами та видатками, що характеризується такими поняттями як дефіцит і профіцит бюджету [2].

Бюджетний дефіцит виникає, коли видатки перевищують доходи (без урахування погашення боргу). Для його покриття залучаються кошти від приватизації, внутрішніх і зовнішніх запозичень, тобто утворюється державний борг. У цьому контексті важливо зазначити, що Бюджетний кодекс України встановлює граничний рівень дефіциту, який не може бути перевищений під час формування та затвердження Закону про Державний бюджет України.

Навпаки, бюджетний профіцит виникає при перевищенні доходів бюджету над видатками. Цей надлишок може бути спрямований на погашення державного боргу чи формування резервного фонду.

Для покриття дефіциту бюджету використовують джерела фінансування, які включають управління державним боргом і використання залишків бюджетних коштів. Ці джерела не є доходами в традиційному

розумінні, а лише способом забезпечення балансу між плановими витратами та фактичними надходженнями.

Таким чином, поняття захищених статей видатків і механізм регулювання дефіциту є основоположними елементами комплексного аналізу бюджету країни. Вони складають базу для забезпечення фінансової стабільності та соціальної відповідальності держави [13; с. 448].

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ПОРУШЕННЯ

3.1. Стадії бюджетного процесу в Україні та їх правове забезпечення

Бюджетний процес – це детально регламентована нормами бюджетного законодавства діяльність, яка охоплює складання, розгляд, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контроль за дотриманням відповідного законодавства. Головною метою є трансформація економічної категорії бюджету у законодавчі акти та навпаки – перетворення норм права на реальні фінансово-економічні потоки.

Стадії бюджетного процесу за нормами Бюджетного кодексу України. Бюджетний кодекс визначає п'ять основних стадій бюджетного процесу.

Складання та розгляд Бюджетної декларації: основне завдання цієї стадії полягає у формуванні ключових напрямків бюджетної політики та встановленні граничних показників бюджету на середньостроковий період (три роки). Міністерство фінансів розробляє Бюджетну декларацію, яка затверджується Кабінетом Міністрів і подається до Верховної Ради для ознайомлення. Ця стадія закріплена статтею 21 Бюджетного кодексу і слугує фундаментом для планування бюджетів у наступному фінансовому році.

Складання проєктів бюджетів: на цьому етапі детально опрацьовується проєкт Закону про Державний бюджет України для планового періоду. В основі лежать дані, зафіксовані в Бюджетній декларації, бюджетні запити головних розпорядників коштів та макроекономічні прогнози. Розроблений Міністерством фінансів проєкт передається від Кабінету Міністрів до Верховної Ради. Стадія регламентована статтями 33-37 Бюджетного кодексу.

Розгляд та прийняття Закону про Державний бюджет України: цей етап передбачає обговорення й затвердження фінансового плану Верховною Радою з можливістю внесення поправок. Лише після підписання

Президентом Закон про Державний бюджет набуває чинності. До процесу залучені Кабінет Міністрів, Верховна Рада (зокрема її Бюджетний комітет) та Президент України. Стадія закріплена статтями 38-41 Кодексу.

Виконання бюджету: реалізація затвердженого бюджету включає збір доходів і здійснення витрат відповідно до законодавчих положень. Процес координують Кабінет Міністрів, Міністерство фінансів і Державна казначейська служба, тоді як головні розпорядники коштів відповідають за фактичне використання ресурсів. У разі необхідності допускаються коригування бюджету впродовж року. Правове забезпечення – глава 8 Бюджетного кодексу [2].

Підготовка і розгляд звіту про виконання бюджету: ця завершальна стадія зосереджується на аналізі виконання бюджету, порівнянні запланованих і фактичних показників та оцінці ефективності використання коштів. Звіт готується Казначейством і Міністерством фінансів, після чого подається до Кабінету Міністрів і затверджується Верховною Радою. Додатково Рахункова палата проводить зовнішню перевірку бюджету. Цей етап врегульований статтями 58-61 Бюджетного кодексу.

Правове значення та роль стадій бюджетного процесу важко переоцінити, адже це циклічна та постійно діюча система. Її етапи суворо регламентуються законодавством, що гарантує:

- дотримання законності – усі дії здійснюються виключно в рамках повноважень та на основі норм, передбачених Бюджетним кодексом;
- підтримання дисципліни – чітко визначені строки та процедури допомагають уникнути безладу в управлінні державними фінансами;
- забезпечення відповідальності – на кожному етапі процесу чітко встановлено коло учасників, які несуть правову відповідальність за дотримання бюджетного законодавства і недопущення його порушень.

Жорстке регулювання термінів

Однією з ключових правових особливостей бюджетного процесу є суворі часові обмеження, визначені нормами Бюджетного кодексу України. Чітко встановлені строки подання і розгляду документів на кожному етапі бюджетного процесу (наприклад, подання проєкту держбюджету до Верховної Ради не пізніше 15 вересня щороку) забезпечують безперервність фінансового циклу держави [3].

Дисциплінарна функція: недотримання визначених термінів трактується як порушення бюджетного законодавства, що може призвести до фінансової або дисциплінарної відповідальності посадових осіб.

Правова основа: такі строки спрямовані на уникнення ситуацій, коли новий фінансовий рік розпочинається без затвердженого закону про бюджет.

Тимчасове управління бюджетом – це спеціальний механізм, передбачений Бюджетним кодексом, який застосовується у разі непогодження закону про Державний бюджет до 1 січня нового фінансового року.

Правова необхідність: тимчасове управління забезпечує безперебійне виконання життєво важливих функцій держави, таких як виплати зарплат, пенсій і обслуговування боргових зобов'язань, до моменту ухвалення закону.

Обмеження: у межах цього механізму: видатки можуть здійснюватися лише на рівні, затвердженому минулорічним бюджетом. Використовуватися можуть виключно захищені статті видатків, які є критично важливими. Забороняється проведення нових капітальних видатків або прийняття нових бюджетних зобов'язань, що перевищують 1/12 обсягу, встановленого попереднім бюджетом [8; с. 85].

Суб'єкти реалізації: тимчасове управління фінансами здійснюється під керівництвом Кабінету Міністрів України. Окрім нагляду за виконанням бюджету, Рахункова палата відіграє важливу роль на етапі розгляду та прийняття проєкту держбюджету. Правова функція: палата проводить експертизу законопроєкту про Державний бюджет, надаючи Верховній Раді

обов'язковий висновок щодо його достовірності, економічної обґрунтованості та відповідності принципам бюджетної системи.

Значення: цей висновок слугує важливим інструментом парламентського контролю, забезпечуючи незалежну професійну оцінку документа перед його остаточним ухваленням.

3.2.Правові форми контролю за виконанням

Контроль і відповідальність є невід'ємними складовими бюджетного процесу, які забезпечують законність, цільове та ефективне використання державних фінансових ресурсів.

Бюджетний контроль — це діяльність органів державної влади, яка регулюється нормами фінансового права і спрямована на забезпечення дотримання бюджетного законодавства на всіх етапах бюджетного процесу. Цей контроль класифікується за часом його здійснення та за суб'єктами, що його проводять.

Класифікація за часом:

- попередній контроль здійснюється до фактичного використання коштів, зокрема під час складання та затвердження кошторисів або реєстрації фінансових зобов'язань у Казначействі;
- поточний контроль відбувається у процесі виконання бюджету. Наприклад, Казначейство перевіряє відповідність платіжних документів бюджетним асигнуванням;
- наступний контроль реалізується після завершення бюджетного періоду, у рамках підготовки та розгляду звітів, коли оцінюється законність і результативність операцій, що вже відбулися [10; с. 120].

Класифікація за суб'єктами:

- парламентський (зовнішній) контроль, здійснюваний Верховною Радою України через Рахункову палату. Цей орган має ексклюзивні повноваження

для перевірки використання коштів Державного бюджету, а також контролює дотримання Закону про ДБУ та процес внесення змін до нього;

- державний фінансовий контроль упроваджується органами виконавчої влади;
- міністерство фінансів України проводить контроль на етапах формування та виконання бюджету;
- державна казначейська служба (Казначейство) відповідає за казначейське обслуговування та здійснює поточний контроль за правильним спрямуванням коштів під час проведення платежів;
- державна аудиторська служба (ДАСУ) виконує післяопераційний контроль через ревізії та аудит використання бюджетних ресурсів розпорядниками;
- внутрішній контроль забезпечується головними розпорядниками бюджетних коштів і безпосередньо бюджетними установами для гарантування законності та ефективності використання ресурсів у межах їх компетенції [5].

Фінансова відповідальність передбачає застосування примусових заходів до учасників бюджетного процесу, які порушили законодавство, з метою відновлення правопорядку та покарання винних осіб.

Правове регулювання цієї сфери базується на Розділі VII Бюджетного кодексу України "Відповідальність за порушення бюджетного законодавства".

Типи бюджетних правопорушень:

- нецільове використання коштів — витрати на цілі, що не передбачені бюджетними положеннями чи паспортом програми;
- порушення процедур, передбачених Бюджетним кодексом, зокрема процесу складання, ухвалення чи виконання бюджету;
- несвоєчасна або неповна подача звітності щодо виконання бюджету.

Заходи впливу для порушників:

- зупинення операцій з бюджетними коштами, включно з блокуванням рахунків розпорядників;
- скорочення бюджетних призначень, включаючи зменшення обсягів фінансування;
- обов'язкове повернення коштів до відповідного бюджету в разі їхнього нецільового використання;
- тимчасове припинення асигнувань із заборорою на проведення видатків;
- примусове вилучення коштів із місцевих бюджетів у ситуаціях нецільового використання субвенцій або дотацій.

Окрім фінансової відповідальності, до посадових осіб, які допустили порушення, можуть бути застосовані дисциплінарні та адміністративні заходи, а в разі значних збитків чи зловживань — навіть кримінальна відповідальність.

Казначейський контроль як інструмент поточного фінансового нагляду. Казначейський контроль є однією з найоперативніших і безпосередніх форм здійснення поточного фінансового контролю. Його функції виконує Державна казначейська служба України (ДКСУ).

Суть контролю: ДКСУ реєструє бюджетні зобов'язання розпорядників коштів та проводить платежі виключно у межах наявних фактичних надходжень і затверджених бюджетних асигнувань.

Механізм дії: казначейство забезпечує перевірку дотримання принципу цільового спрямування коштів до моменту їх фактичного витрачання. Ключовими аспектами перевірки є:

- наявність затвердженого кошторису;
- відповідність платежів економічній класифікації видатків (КЕКВ);
- реєстрація відповідного фінансового зобов'язання (договору).

Юридичне значення: такий контроль забезпечує ефективне касове виконання бюджету і виступає першим захисним бар'єром проти несанкціонованого або нецільового використання державних фінансів.

Одним із найсуворіших видів порушень у сфері управління фінансами є нецільове використання бюджетних ресурсів, тобто витрати, що не відповідають бюджетним призначенням. Об'єкт відповідальності: відповідальність настає не лише за прямі порушення, такі як використання коштів на непередбачені цілі, але й за непрямі, коли дії призвели до втрати їх цільового характеру (наприклад, несвоєчасне повернення невикористаних залишків субвенцій). Санкції: органи фінансового контролю, як-от Державна аудиторська служба України (ДАСУ) чи Рахункова палата, у разі виявлення фактів нецільового використання коштів мають право вимагати повернення неправомірно витрачених сум до державного бюджету.

Зв'язок із іншими видами відповідальності: якщо такі порушення спричиняють значні фінансові збитки чи зловживання, посадові особи можуть підлягати адміністративним санкціям або притягуватись до кримінальної відповідальності відповідно до законодавства, наприклад, згідно зі статтею 210 Кримінального кодексу України про порушення законодавства щодо бюджетної системи.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження, що розглядало загальну характеристику Державного бюджету України як центрального інституту фінансового права, було успішно досягнуто запланованої мети і виконано всі поставлені завдання. Державний бюджет України має подвійну природу. З економічного боку, він виступає як централізований фонд фінансових ресурсів, що служить основним інструментом перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП). З правового боку, це Закон України, затверджений Верховною Радою, який має найвищу юридичну силу.

Його сутність проявляється через три ключові функції. Розподільча функція забезпечує мобілізацію та цільове спрямування фінансових ресурсів. Контрольна функція передбачає моніторинг цільового використання виділених коштів. Регулююча функція полягає у впливі на макроекономічні процеси.

Бюджетна система України побудована на низці основоположних принципів, встановлених Бюджетним кодексом. Серед них виділяються принципи єдності, збалансованості, самостійності та публічності, які формують правову базу для її стабільного й ефективного функціонування.

Було проаналізовано доходи Державного бюджету України (ДБУ), які формують фінансову основу держави. Їхній склад є чітко структурованим і поділяється на кілька категорій, серед яких домінують податкові надходження, зокрема ПДВ, податок на прибуток та акцизи. Ці надходження становлять найбільшу частку доходів бюджету. Додатково враховуються неподаткові надходження, доходи від операцій із капіталом та трансферти. Застосована класифікація доходів за економічною природою та фондами забезпечує точний облік та їхнє раціональне й цільове використання.

Окремо досліджено структуру видатків ДБУ, які діляться на поточні й капітальні. Поточні включають витрати на утримання державного апарату та

соціальні виплати, тоді як капітальні спрямовані на інвестиції та розвиток. Видатки класифікуються за функціональним, відомчим, програмним та економічним підходами. Така класифікація є основою для використання програмно-цільового методу управління бюджетом та дає змогу оцінювати ефективність розподілу державних коштів за ключовими стратегічними напрямками, такими як оборона, соціальний захист і державне управління.

Також було описано основні етапи бюджетного процесу, які регламентуються положеннями Бюджетного кодексу та мають циклічний характер. Дослідження підтверджує, що кожна з п'яти стадій — формування прогнозу, підготовка проєкту, розгляд і затвердження, виконання, а також складання звітності — завершується ухваленням відповідного правового акта, що забезпечує правомірність і прозорість формування Державного бюджету України.

Виявлено, що ключову роль у підтримці фінансової дисципліни відіграє бюджетний контроль, який реалізується в трьох формах: попередній, поточний та подальший. Основними суб'єктами контролю визначено Рахункову палату (виконує функцію зовнішнього парламентського контролю), Державну аудиторську службу та Державну казначейську службу.

Запроваджена система фінансової відповідальності за порушення норм бюджетного законодавства (зокрема, за нецільове використання коштів чи недотримання процедур) передбачає застосування примусових заходів. Серед них — призупинення проведення операцій із бюджетними коштами та скорочення бюджетних асигнувань, що є важливим механізмом захисту публічних фінансів.

Державний бюджет України являє собою багатогранний і водночас чітко організований фінансово-правовий механізм, який має ключове значення для гарантування національної безпеки, стимулювання соціально-економічного зростання та підвищення ефективності державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року № 2456-VI. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text3>.
3. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text5>.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 року № 294-IX. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text6>.
6. Бабін І. І. Податкове право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 448 с.
7. Дейнека М. В. Фінансовий контроль і аудит в бюджетній сфері: монографія. Київ: Алерта, 2020. 416 с.
8. Кривецький В. В., Школьник І. О. Публічні фінанси: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 576 с.
9. Кучерявенко М. П., Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. 5-те вид., оновл. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 680 с.
10. Гетьманець О. П., Баранник Н. В. Фінансове право: навчальний посібник. Харків: Право, 2020. 384 с.
11. Заяць Т. А., Сарай М. Ю., Рогач О. І. Бюджетна система: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 272 с.
12. Лазебна О. В., Коцур В. М., Костенко А. О. Бюджетна система України: навчальний посібник. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 344 с.

13. Мярковський А. І. Бюджетний менеджмент: підручник. Київ: ДННУ «Акад. фін. управління», 2021. 448 с.
14. Опарін В. М. Фінанси (Теорія та практика): навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2021. 344 с.
15. Радіонова І. Ф., Івашина В. А. Фінансове право України: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2023. 352 с.
16. Чугунов І. Я., Зінченко О. М. Бюджетна система: підручник. Київ: Знання, 2022. 495 с.